

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

FEATURES OF THE MOTIVATION SPHERE OF ADOLESCENTS WITH DISORDERS OF INTELLECTUAL DEVELOPMENT

Статтю присвячено дослідженню мотиваційної сфери підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку. У теоретико-емпіричних дослідженнях сучасних українських і зарубіжних спеціальних психологів та педагогів розкриті актуальні напрями корекційної та виховної роботи з підлітками з порушеннями інтелекту. Показано, що за останні десятиріччя під впливом екологічних, соціально-економічних та інших чинників чисельність дітей із порушеннями інтелектуального розвитку збільшилася. У сучасній українській спеціальній психології склалася потужна школа науковців, які в парадигмі неklasичного підходу досліджують різні аспекти особистості підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку, започатковують принципово нові підходи до реформування системи освіти та виховання дітей з особливими освітніми потребами, як-от: вивчення особливості мотивів та мотивації як цілісної системи в дітей із порушеннями інтелектуального розвитку, формування процесу ієрархізації мотивів тощо.

Мотивація учнів є основним компонентом у структурі організації та побудови освітнього й корекційно-розвивального процесів, оскільки запускає, спрямовує та підтримує зусилля, створені задля здійснення навчальної діяльності. У підлітковому віці на формування та розвиток мотиваційної сфери учнів з порушеннями інтелектуального розвитку здебільшого впливають власна соціальна активність дитини, спрямована на засвоєння певних соціальних зразків і цінностей, а також специфіка взаємин із дорослими та однолітками.

Результати дослідження показали, що в підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку у структурі особистості переважає зовнішня негативна мотивація, тому в навчальній діяльності вони намагаються уникати критики та покарання з боку як педагогів, так і батьків. Крім цього, самозахист та негативні емоції сприяють розвитку в них негативного ставлення до різних видів діяльності.

Проведене дослідження показало багатогранність феномену мотивації як психологічної детермінанти. Розвиток внутрішньої мотивації в підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку дасть змогу стимулювати в них процеси соціальної адаптації.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у поглибленому вивченні системи ієрархізації мотивів підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

Ключові слова: мотив, мотивація, прагнення до успіху, особистість, підліток, підліток із порушеннями інтелектуального розвитку.

The article is devoted to the study of the motivational sphere of adolescents with intellectual disabilities. The theoretical-empirical studies of modern Ukrainian and foreign special psychologists and pedagogues reveal the current directions of correctional and educational work with adolescents with intellectual disabilities, it is shown that over the past decades, under the influence of environmental, socio-economic and other factors, the number of children with intellectual disabilities has increased.

In modern Ukrainian special psychology, a powerful school of scientists has developed, who, in the paradigm of a non-classical approach, investigate various aspects of the personality of a teenager with intellectual development disorders, initiate fundamentally new approaches to reforming the education system and raising children with special educational needs, such as: studying the peculiarities of motives and motivation as a complete system in children with intellectual disabilities, formation of the process of hierarchicalization of motives, etc.

Student motivation is the main component in the structure of the organization and construction of educational and corrective and developmental processes, as it initiates, directs and supports the efforts created for the implementation of educational activities. In adolescence, the formation and development of the motivational sphere of students with intellectual disabilities is largely influenced by the child's own social activity aimed at learning certain social patterns and values, as well as the specifics of relationships with adults and peers.

The results of the study showed that adolescents with intellectual development disorders are dominated by external negative motivation in their personality structure, so in their educational activities they try to avoid criticism and punishment from both teachers and parents. In addition, self-defense and negative emotions contribute to the development of negative attitudes towards various activities.

The conducted study showed the multifaceted nature of the phenomenon of motivation as a psychological determinant. The development of internal motivation in adolescents with intellectual disabilities will allow them to stimulate the processes of social adaptation.

Prospects for further scientific investigations consist in an in-depth study of the system of hierarchicalization of the motives of adolescents with intellectual disabilities.

Key words: motive, motivation, desire for success, personality, teenager, teenager with intellectual disabilities.

УДК 159.922.76-053.6:316.628(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.42.38>

Соколова Г.Б.

Д.психол.н.,
професор кафедри дефектології та фізичної реабілітації

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Форосян О.І.

д.пед.н., професор,
завідувач кафедри дефектології та фізичної реабілітації

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Постановка проблеми. В сучасній психологічній науці особливого значення набувають питання посилення адаптаційних ресурсів особистості, підтримки її психічного розвитку,

соціалізації та міжособистісних відносин. В теоретико-емпіричних дослідженнях сучасних українських та зарубіжних спеціальних психологів та педагогів розкриті актуальні

напрямки корекційної та виховної роботи з підлітками з порушеннями інтелектуального розвитку (О. Вержировська [2], Ю. Галецька [3], В. Засенко [4], В. Коваленко [5], А. Куренкова [6], Л. Прохоренко [4], Є. Рябець [9], Г. Соколова [11], В. Синьов [10] та ін.), показано, що за останні десятиріччя під впливом екологічних, соціально-економічних та інших чинників чисельність дітей з порушеннями інтелекту збільшилася.

Але, спираючись на концепцію Л. Виготського, який розглядав порушення інтелекту не як повну зупинку дитини в розвитку, а як специфічний спосіб онтогенетичного розвитку психіки, який визначається унікальністю змісту спеціального навчання та виховання, які можуть розкрити потенціал кожної, можна формувати інноваційні підходи до вивчення особистості підлітка з особливими освітніми потребами.

Сучасна соціальна ситуація розвитку підлітків із порушеннями інтелекту характеризується наявністю базових психологічних феноменів, які не тільки є засобом на критерієм соціалізації, але й визначають особистісний розвиток дитини та систему її відносин зі світом. В сучасній українській спеціальній психології складалася потужна школа науковців, які в парадигмі неklasичного підходу досліджують різні аспекти особистості підлітка з порушеннями інтелектуального розвитку (Г. Афузова [1], В. Засенко [4], Т. Кузнецова [6], М. Матвеева [10], Л. Прохоренко [4], О. Романчук [8], В. Синьов [10], В. Тарасова [12], О. Хохліна [10]).

Так, в дослідженнях В. Засенко та Л. Прохоренко започатковані принципово нові підходи до реформування системи освіти та виховання дітей з особливими освітніми потребами [4], суголосно яким Т. Кузнецова підкреслює, що тільки системна корекційна робота сприятиме формуванню адекватної мотивацією до навчання та процесу соціалізації, що в перспективі позитивно впливає на адаптаційні процеси [6]. Досліджуючи особливості мотивів та мотивації як їхньої цілісної системи у дітей з порушеннями інтелекту М. Матвеева, В. Синьов та О. Хохліна констатували, що у них домінують органічні потреби та мотиви, дітям з порушеннями інтелекту важко усвідомлювати мотиви власної діяльності, що, безумовно, впливає на мотиваційну сферу та реалізується у несформованій ієрархії мотивів, які характеризуються низькою спонукальною силою [10].

В. Тарасова [12], О. Романчук [8], Ю. Шевченко [13] та інші українські вчені емпіричним шляхом переконливо довели, що у дітей, які розвиваються нормотипово, процес ієрархізації мотивів відбувається достатньо рано, в дошкільному віці, вони опосередковуються

свідомо поставленою метою, а пізніше, у шкільному віці відбувається вдосконалення цього процесу, система мотивів збільшується та якісно змінюється, вони суттєво усвідомлюються.

Дітям з порушеннями інтелекту притаманний низький рівень усвідомленості мотивів, їхня швидка змінюваність, нестійкість, що пояснюється низькою спонукальною силою, ситуативністю мотиву, невмінням поставити і усвідомити мету [12]. Особливо уповільнюється процес формування соціальних мотивів, оскільки вони потребують високий рівень узагальнення. Крім того, недорозвинення мотиваційної сфери дітей з порушеннями інтелекту викликає труднощі у формуванні потреб та інтересів [10]. Ось чому в сучасній українській спеціальній психології виникає потреба у взаємодії з зарубіжними колегами, обміну досвідом та розробці єдиного корекційного простору [14].

Важливим напрямком наукового та практичного спрямування у спеціальній психології є виділення чинників, що впливають на формування стійкої позитивної мотивації вчення у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку. Основними чинниками впливу традиційно виділяють:

- 1) особистість вчителя, стиль викладання, знання психологічних особливостей підлітків з особливими освітніми потребами;
- 2) спеціально відібраний, орієнтований на актуальний рівень розвитку дитини з особливими освітніми потребами; науково обґрунтований зміст навчального матеріалу;
- 3) організація навчальної діяльності з урахуванням основних етапів: мотиваційного, операційно-пізнавального та рефлексивно-оцінного);
- 4) перевага колективних форм навчальної діяльності підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку;
- 5) психологічна оцінка навчальної діяльності [9].

Але, не дивлячись на безумовну актуальність та практичну затребуваність цієї проблеми, не всі її досліджені аспекти задовольняють реальним сучасним потребам теорії та практики психологічної науки та не дають повного уявлення про особистість підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку, особливості та чинники, що впливають на їхню адаптацію до соціуму.

У зв'язку з цим, в науковому просторі української спеціальної психології виникає потреба глибшого вивчення основних категорій, яка об'єднують в собі особистісні маркери позитивного входження дитини з особливими освітніми потребами в соціум.

Метою статті є висвітлення результатів емпіричного дослідження особливостей моти-

ваційної сфери підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

Об'єкт дослідження: особистість підлітка з порушеннями інтелектуального розвитку.

Предмет дослідження: особливості мотиваційної сфери підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

Виклад основного матеріалу. В дослідженні взяли участь 20 підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку. Емпіричне дослідження здійснювалося за допомогою такого методичного інструментарію. Для вивчення особливостей зовнішньої та внутрішньої мотивації до навчальної діяльності застосовувалася спеціально модифікована до нашої вибірки методика К. Зафір «Дослідження мотивації навчальної діяльності», а рівні потреби в досягненні успіху – за допомогою модифікованої методики Ю. Орлова «Вимірювання мотиву досягнення».

Статистична обробка отриманих даних відбувалася за допомогою t-критерія Стьюдента.

У таблиці 1 представлені результати вивчення мотивації до навчальної діяльності підлітків із порушеннями інтелекту.

Результати дослідження показали, що домінуючою мотивацією до навчальної діяльності у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку є зовнішня негативна мотивація: діти вважають, що тільки у разі виконання всіх завдань батьки та вчителі їх хвалитимуть.

Тому в основі мотивації їхньої діяльності лежить бажання уникнути покарання, критики, засудження та інших санкцій негативного характеру з боку батьків та вчителів. У ситуації уроку ці учні без ентузіазму виконують завдання вчителя, грають, відволікаються. Друге місце в структурі мотивації до навчальної діяльності у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку займає зовнішня позитивна мотивація.

Ті, хто навчається з цим типом мотивації, беруть активну участь в навчальній діяльності,

але особливе задоволення отримують від процесу рухової діяльності, намагаються виконати завдання педагога. Слід зазначити, що в підлітковому віці в учнів із порушеннями інтелекту зовнішня негативна мотивація переважає як над зовнішньої позитивної мотивацією, а й над внутрішньої, що свідчить про несприятливий прогноз розвитку мотиваційного компонента особистості.

Підлітки з порушеннями інтелекту демонструють і внутрішню мотивацію до навчальної діяльності. Тільки вони намагаються виконати всі завдання правильно, покращити свій результат.

Спираючись на результати, відображені у таблиці 1, необхідно відмітити, що у самій структурі мотивації закладені механізми зв'язку мотивації вчення та інтелектуального розвитку дитини, скільки має місце складний взаємозв'язок навчальної мотивації та пізнавальної потреби, активізація якої стимулює потребу у новій інформації, здатності до її доступного аналізу, необхідність засвоєння нових способів навчальної діяльності, тобто, фактично стимулює розумову діяльність підлітків. Сформовані у дитини навчальні мотиви роблять працю з отримання нового знання внутрішньою необхідною умовою гармонійного стану дитини. Таким чином, можна говорити про те, що позитивна мотивація вчення є свого роду «спусковим механізмом», який запускає активну роботу мозку, активну інтелектуальну діяльність. Активізація інтелектуальних процесів неминуче призводить до розвитку інтелекту. Отже, можна стверджувати, що мотивація вчення – один із провідних чинників, які забезпечують позитивний інтелектуальний розвиток школярів та високу результативність їхнього навчання.

Наступний етап емпіричної роботи – визначення особливостей потреби у досягненні мети, успіху та в цілому досягнень у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку (таблиця 2).

Таблиця 1

Мотивація навчальної діяльності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку

Група підлітків	Тип мотивації					
	Внутрішні мотиви		Зовнішні позитивні мотиви		Зовнішні негативні мотиви	
	\bar{x}	σ	\bar{x}	σ	\bar{x}	σ
Підлітки з порушенням інтелекту	2,98	0,05	3,36	0,05	3,98	0,05

Таблиця 2

Особливості мотиву досягнення підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку

Група підлітків	Мотивація досягнення успіху				
	низька	знижена	середня	підвищена	висока
Підлітки з порушеннями інтелектуального розвитку	21	28	32	12	7

Дані, надані в таблиці дозволяють стверджувати, що провідна мотивація досягнення успіху у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку розвинена середньо. Дії та діяльність на уроках, а особливо на уроках фізичної культури, у підлітків визначають настрої та самопочуття. Тому адекватно підібрані станом та фізіологічною підготовленістю учнів засоби, методи та методичні прийоми стимулюватимуть у них розвиток фізичної активності.

Знижена потреба у досягненнях діагностована у 28% підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку. Характерними особливостями учнів цієї групи є виконання мінімальної кількості завдань, відсутність ініціативи в завданнях, без контролю педагога висока відволікання на уроці. Звернемо увагу на те, що підлітки з порушеннями інтелектуального розвитку приблизно однаково демонструють як середню, так і знижену мотивацію у досягненні успіху.

Ім властиві активність під час уроків, прагнення виконати всі завдання. Така особливість пояснюється ще й тим, що їхні родини активно займаються дітьми, відвідують додаткові гуртки. Висока мотивація досягнення успіху, активність та спрямованість на досягнення своєї мети діагностовано лише у 7% підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

Ці учні при незадоволенні досягнутим результатом прагнуть наступного разу завдання зробити краще і більше, ніж інші, здобути перемогу. Вони захоплюються певним видом спорту чи рухової активністю, отримують задоволення від успіху та готові до самостійних занять.

Водночас низька потреба у досягненнях характеризує підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку як таких, що не прагнуть будь-якого результату, малорухливі на заняттях, завдання виконують з невеликою амплітудою і в низькому темпі.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. В теоретико-емпіричних дослідженнях сучасних українських та зарубіжних спеціальних психологів та педагогів розкриті актуальні напрямки корекційної та виховної роботи з підлітками з порушеннями інтелектуального розвитку, показано, що за останні десятиріччя під впливом екологічних, соціально-економічних та інших чинників чисельність дітей з порушеннями інтелекту збільшилася. В сучасній українській спеціальній психології склалася потужна школа науковців, які в парадигмі неklasичного підходу досліджують різні аспекти особистості підлітка з порушеннями інтелектуального розвитку, започатковують принципово нові підходи до реформування системи освіти та виховання дітей з особливими освітніми потребами, як-от: вивчення особливості мотивів та мотивації як цілісної

системи у дітей з порушеннями інтелекту, формування процесу ієрархізації мотивів, тощо.

Мотивація учнів є основним компонентом у структурі організації та побудови освітнього і корекційно-розвивального процесів, оскільки запускає, спрямовує і підтримує зусилля, створені задля виконання навчальної діяльності. В підлітковому віці на формування та розвиток мотиваційної сфери учнів з порушеннями інтелектуального розвитку більшою мірою впливають власна соціальна активність дитини, спрямована на засвоєння певних соціальних зразків та цінностей, а також специфіка взаємин із дорослими та однолітками.

Результати дослідження показали, що у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку в структурі особистості переважає зовнішня негативна мотивація, тому в навчальній діяльності вони намагаються уникати критики та покарання як з боку педагогів, так і батьків. Крім цього самозахист та негативні емоції сприяють розвитку у них негативного ставлення до різних видів діяльності.

Проведене дослідження показало багатогранність феномену мотивації як психологічної детермінанти. Розвиток внутрішньої мотивації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку дозволить стимулювати у них процеси соціальної адаптації.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у поглибленому вивченні системи ієрархізації мотивів підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Афузова Г.В., Марченко К.В. Проблема формування самооцінки розумово відсталих дітей та підлітків. *Науковий часопис НПУ*. 2015. С. 313-315.
2. Вержиховська О.М. Корекція порушень структури особистості підлітків із порушеннями інтелекту. *Актуальні питання корекційної освіти*. № 17. 2019. С. 45-54.
3. Галецька Ю. Програма формування соціально-побутових навичок у дітей з помірним та тяжким ступенем інтелектуального порушення. *Актуальні питання корекційної освіти*. Випуск № 15. 2020. С. 106-112.
4. Засенко В., Прохоренко Л., Освіта «особливих» дітей: стратегія розвитку. *Рідна школа*, 2019. № 3-4. С. 48-52.
5. Коваленко В.Є. Змістовна спрямованість інтересів школярів з інтелектуальними порушеннями як фактор їх залучення до гурткової роботи. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Випуск № 17. 2021. С. 142-152.
6. Кузнецова Т.Г. До проблеми дослідження мотиваційної сфери учнів з інтелектуальними порушеннями. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 6. С. 190-196.
7. Куренкова А. В. Дослідження рівнів сформованості компонентів соціальної компетентності у дітей

із порушенням інтелекту. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми: Вид-во Сум-ДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. № 4 (78). С. 406-417.

8. Романчук О. Неповносправна дитина в сім'ї та в суспільстві. Львів, 2017. С. 334.

9. Рябець Є., Гаврилов О. Тенденції розвитку самооцінки дітей з інтелектуальною недостатністю на різних етапах шкільного навчання. *Актуальні питання корекційної освіти*. Випуск № 5. 2020. С. 176-186.

10. Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталості дитини. К.: Знання, 2018. С. 255-359.

11. Соколова Г. Б. Емоційне вигорання як фактор ризику десоціалізації батьків, які виховують дітей із синдромом Дауна. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. Vol. VI(72), Issue 174. P. 62-66.

12. Тарасова В.В. Навчання та виховання дітей із порушенням інтелекту. Харків. 2017. 125 с.

13. Шевченко Ю. Особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями в сучасному освітньому просторі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2020. № 3. С. 36-46

14. Loreman T., Mc Ghie-Richmond D., Kolupaieva A., Taranchenko O. Canada-Ukraine collaborative initiative for inclusive education in Ukraine: participant perspectives. *School Effectiveness and School Improvement*, 2016. 27(1). P. 24-44.

15. Mayer M.J., Furlong M.J. How Safe Are Our Schools? *Educational Researcher*. 2010. Vol. 39. № 1. P. 16–26.

16. Zimmermann G. Risk perception, emotion regulation and impulsivity as predictors of risk behaviours among adolescents in Switzerland. *Journal of Youth Studies*. 2010. Vol. 13. № 1. P. 83–99.